

Przemysław Wiatrowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

O tłumaczeniach *Nowego Testamentu* na język indonezyjski (na przykładzie greckiego leksemu *ἄρτος*)

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są indonezyjskie przekłady *Nowego Testamentu*. Uwagę poświęcono sposobom tłumaczenia greckiego wyrazu *ἄρτος* ‘chleb’. Chleb nie był znany na wyspach indonezyjskich. Przywędrował tam dopiero z europejskimi kolonizatorami. Analiza sposobów oddawania greckiego słowa *ἄρτος* w indonezyjskich (malajskich) edycjach *Nowego Testamentu* pozwoliła stwierdzić dążność tłumaczy do dosłownego oddawania greckiego leksemu, o czym świadczy wysoka frekwencja rzeczownika *roti* ‘chleb’ (w starszych wersjach zapisywanego *rawtij* lub *rawti*). W tych kontekstach, w których leksem *ἄρτος* występuje w znaczeniu dosłownym lub jest synonimem pokarmu, posiłku, bywa zastępowany jednostkami o znaczeniu ogólnym *makanan* (*makan*) ‘jedzenie, pożywienie, pokarm, żywność’ oraz *rezeki* (w niektórych dawniejszych translacjach *ridjycki* lub *redjeki*) ‘podstawowe potrzeby życiowe, codzienne pożywienie’. Niezwykle rzadko pojawia się ekwiwalent *nafkah* jako synonim wyrazu *rezeki*. Tylko w dwóch miejscach *2. Listu do Tesaloniczan* leksem *ἄρτος* zastąpiono (w tłumaczeniu z 1913 roku) rzeczownikiem *nasi* ‘ryż’. Zabieg ten mieści się w ramach ekwiwalencji dynamicznej.

Słowa kluczowe: *Nowy Testament*, język indonezyjski, leksem *ἄρτος*, ekwiwalencja

1. Chrześcijaństwo na wyspach indonezyjskich

Kiedy Indonezyjczycy inicjują konwersację, padają z ich ust grzecznościowe pytania typu: *mau ke mana?* ‘dokąd idziesz?’, *sudah mandi?* ‘myłeś się już?’, *sudah makan?* ‘jadłeś już?’. Ze względu na to, że dla zdecydowanej większości Indonezyjczyków wiara w Boga jest oczywistością, można się także spodziewać pytania: *agama kamu/Anda apa?* ‘jaka jest twoja/Pana (Pani) religia?’. Tylko odpowiedź, że nie wierzymy w Boga, może zdziwić, a nawet zmieszać

indonezyjskiego rozmówcę. Może też wywołać u niego współczucie, czasem nawet chęć sprowadzenia na właściwą drogę. Wszystko jednak w duchu tolerancji.

Indonezyjczycy mogą być wyznawcami dowolnej religii pod warunkiem, że nie stoi ona w sprzeczności z zasadami nazwanymi *Pancasila* (z sanskrytu ‘pięć zasad’) ogłoszonymi 1 czerwca 1945 roku przez przyszłego prezydenta Indonezji Ahmeda Sukarno. Wyznaczyły one podstawę ideologiczną przyszłego, niepodległego państwa (Indonezja – wcześniej Holenderskie Indie Wschodnie – odzyskała niepodległość 17 sierpnia 1945 roku). Obejmowały jedność narodową, humanizm, demokrację, sprawiedliwość społeczną oraz wiarę w jednego Boga¹.

Indonezja jest niezwykle zróżnicowana etnicznie, kulturowo i religijnie. Mottem kraju są starojawajskie słowa *Bhinneka Tunggal Ika* tłumaczone na ogół jako ‘jedność w różnorodności’. Na obszarze Indonezji funkcjonuje kilkaset grup etnicznych, które posługują się zazwyczaj odrębnymi językami regionalnymi². Zdecydowaną większość mieszkańców Indonezji stanowią muzułmanie – około 87% populacji. Chrześcijanie to około 10% ludności, czyli – w przybliżeniu – 23,5 miliona mieszkańców. Społeczności, w których większość stanowią chrześcijanie, zamieszkują głównie wyspy Flores, Timor, północny i zachodni Celebes (po indonezyjsku *Sulawesi*), Moluki, Kalimantan (nazwa indonezyjskiej części Borneo) oraz Papuę Zachodnią. Wspólnoty chrześcijańskie spotkać też można na północnej Sumatrze czy wyspie Sumba (wchodzącej w skład Małych Wysp Sundajskich).

Większość chrześcijan stanowią protestanci – około 16,5 miliona Indonezyjczyków. Pozostała część populacji chrześcijan to katolicy. Ich grupy są stosunkowo liczne na Kalimantanie i Papui. Na archipelagu żyją także wyznawcy hinduizmu (około 2% mieszkańców), ale jego zasięg ogranicza się do wyspy Bali, oraz buddyści (niecały 1% populacji). Niewielki procent ludności to konfucjaniści (około 0,05%)³.

Pierwsze ślady obecności chrześcijan na indonezyjskich wyspach pochodzą z XII wieku⁴. W zapiskach mieszkającego w Egipcie historyka i geografa Shaikha Abu Saliha al Arminiego pojawiają się wzmianki o nestorianach żyjących na zachodnim wybrzeżu północnej Sumatry. Kolejne dane na temat chrześcijaństwa w Indonezji wiążą się z obecnością na Archipelagu Malajskim Portugalczyków, którzy w 1511 roku podbili Malakkę (dzisiejsza Malezja). Dalsza eksploracja

¹ Zob. N. Laskowska, *Indonezja*, Warszawa 2012, s. 68.

² Zob. J. Forshee, *Culture and Customs of Indonesia*, Westport–London 2006, s. 2.

³ Wszystkie dane statystyczne – pochodzące z 2010 roku – zaczerpnąłem z opracowania: *Laporan Tahunan Kehidupan Keagamaan di Indonesia*, red. Nur Kholis Setiawan, Jakarta 2013, s. 13.

⁴ Zarys dziejów chrześcijaństwa na wyspach indonezyjskich przedstawiam w oparciu o następujące publikacje: J.S. Artonang, K. Steenbrink, *A History of Christianity in Indonesia*, Leiden 2008; M. C. Ricklefs, *A history of modern Indonesia since c. 1200*, 4th ed., New York 2008; N. Laskowska, op.cit.; G. Domenig, *Religion and Architecture in Premodern Indonesia. Studies in Spatial Anthropology*, Leiden 2014.

doprowadziła Portugalczyków na Moluki. Na wyspie Ternate, słynącej z przypraw korzennych, założyli osadę i nawiązali współpracę handlową z muzułmańskimi tubylcami. Z czasem portugalscy księża podjęli działania zmierzające do konwersji miejscowej ludności na katolicyzm. Z końcem XVI wieku około 20% ludności południowych Moluków było katolikami. Wraz z Portugalczykami chrześcijaństwo (katolicyzm) dotarło także na indonezyjskie wyspy Flores i Timor.

W XVI wieku na archipelagu pojawili się także inni kolonizatorzy europejscy: Hiszpanie i Holendrzy. Ci ostatni w 1602 roku założyli Kompanię Wschodnio-indyjską (Vereenigde Oostindische Compagnie – w skrócie VOC) i podporządkowali sobie większość państw (królestw) Jawy oraz kontrolowali handel w całej Indonezji. Po likwidacji pod koniec XVIII wieku Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej Indonezja stała się kolonią Holandii (do wybuchu pierwszej wojny światowej Holendrzy opanowali ziemie wchodzące w skład dzisiejszej Indonezji). Początkowo protestanckim kolonizatorom holenderskim nie zależało na rozpowszechnianiu Słowa Bożego wśród rdzennych mieszkańców wysp. Ograniczali się przede wszystkim do zapewnienia opieki duszpasterskiej istniejącym już wspólnotom chrześcijańskim składającym się w większości z Europejczyków. Sprzeciwiali się jednak przyjmowaniu przez miejscową ludność religii katolickiej. Księżom zakazano działalności misyjnej. Proces konwersji na protestantyzm zintensyfikowano w drugiej połowie XVIII wieku i w wieku następnym, kiedy w Indonezji pojawiły się takie na przykład organizacje, jak Holenderskie Towarzystwo Misyjne czy Reńskie Towarzystwo Misyjne z Niemiec. Przed 1900 rokiem działalność misyjna prowadzona już była w całej kolonii, z wyłączeniem terenu Aceh i zachodniej Sumatry. Mimo tych wysiłków liczba chrześcijan wzrosła nieznacznie. Sytuacja zmieniła się po 1900 roku. Większe nakłady finansowe, większa liczba misjonarzy spowodowały wzrost liczby wyznawców chrześcijaństwa. Protestanci byli wspierani przez szereg organizacji z Ameryki Północnej, które dotarły do Holenderskich Indii Wschodnich w I połowie XX wieku. W 1938 roku podjęto kroki w celu powołania Krajowej Rady Chrześcijańskiej, ale II wojna światowa i okupacja japońska nie pozwoliły na realizację tego planu.

Współcześnie chrześcijanie stanowią w Indonezji mniejszość, która ze wspólnotą muzułmańską żyje w harmonii. Zdarzają się jednak ataki muzułmanów na kościoły chrześcijańskie. W latach 1996–1998 doszło do eskalacji przemocy przeciwko chrześcijanom, na co duży wpływ miał ogólnoazjatycki kryzys gospodarczy oraz odsunięcie od władzy generała Suharto. W 1996 roku pogromy chrześcijan rozpoczęły się na Jawie. Wcześniej podobny los dotknął ludność Timoru Wschodniego, który do 1975 roku był portugalską kolonią. Po ustaniu rządów kolonialnych Timor Wschodni ogłosił niepodległość. Faktu tego nie uznał generał Suharto, który dokonał inwazji, a następnie aneksji Timoru Wschodniego. Obecnie z najokrutniejszymi prześladowaniami chrześcijan (przede wszystkim

katolików) mamy do czynienia na Molukach. Radykalni islamiści wysłali tam uzbrojone oddziały paramilitarne, które od 1999 roku uśmierciły tysiące ludzi.

2. Z dziejów przekładu *Biblii* na język indonezyjski

Istnieje ponad 20 tłumaczeń *Biblii* (indon. *Alkitab*) na język malajski/indonezyjski⁵. Pierwsza translacja powstała w 1612 roku za sprawą holendra Alberta Cornelissona Ruyla, najprawdopodobniej pracownika Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej. Ruyl – protestant – przetłumaczył najpierw *Ewangelię św. Mateusza* (indon. *Injil Matius*) na język malajski, która ukazała się drukiem dopiero w 1629 roku w Enckhuysen w Holandii. Uważa się, że jest to pierwsze tłumaczenie *Pisma św.* na język pozaeuropejski. Omawiana wersja *Ewangelii św. Mateusza* jest dwujęzyczna – holendersko-malajska. Dziełem Ruyla jest ponadto tłumaczenie na język malajski *Ewangelii św. Marka* (indon. *Injil Markus*), które ukazało się w 1638 roku⁶. W 1651 roku wydrukowano w Amsterdamie przetłumaczone na język malajski przez Jana van Hasela (pracownika Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej) *Ewangelię św. Łukasza* (indon. *Injil Lukas*) oraz *Ewangelię św. Jana* (indon. *Injil Yohanes*), a także *Dzieje Apostolskie* (indon. *Kisah Para Rasul*) przełożone przez Justusa Heurniusa, pastora z Batawii (dzisiejsza Dżakarta, stolica Indonezji)⁷. Rok później pojawia się *Księga Psalmów* (indon. *Mazmur*) przygotowana przez wymienionych tłumaczy. W 1668 roku ukazuje się pełna wersja *Nowego Testamentu* (indon. *Perjanjian Baru*) przetłumaczona na język malajski przez holenderskiego pastora Daniela Brouweriusa⁸. Pierwsze pełne tłumaczenie *Biblii* z 1677 roku to dzieło protestanckiego teologa François Valentijna. Valentijn nie otrzymał jednak zgody od władz Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej na wydrukowanie tego tłumaczenia, między innymi z tego względu, że językiem

⁵ Trzeba odnotować, że język indonezyjski wywodzi się z klasycznego języka malajskiego. Indonezyjski to jego ustandaryzowany wariant. Różnice między współczesnymi językami indonezyjskim i malajskim sprowadzają się przede wszystkim do słownictwa. Język malajski – używany na znacznym obszarze Archipelagu Malajskiego – został ogłoszony wspólnym językiem zróżnicowanego etnicznie narodu indonezyjskiego podczas drugiego kongresu młodzieży zorganizowanego 28 października 1928 roku przez organizacje studenckie Indii Wschodnich. Reprezentanci młodzieży holenderskich Indii, pochodzący z odmiennych grup etnicznych, religijnych i kulturowych, proklamowali istnienie jednej ojczyzny – Indonezji, jednego narodu – narodu indonezyjskiego oraz jednego języka – *bahasa Indonesia* (zob. J.N. Sneddon, *The Indonesian Language. Its History and Role in Modern Society*, Sydney 2003, s. 69-70; S. Robson, *Welcome to Indonesian. A Beginner's Survey of the Language*, Singapur 2004, s. 15-23; N. Laskowska, op.cit., s. 62).

⁶ Zob. G. W. McGavran, *Alkitab di Seluruh Dunia: 48 Kisah Nyata*, Bandung 1989, s. 13; P. D. Latuihamallo, *Persebaran Firman Di Sepanjang Zaman*, Jakarta 1994, s. 14; T. van den End, *Harta Dalam Bejana: Sejarah Gereja Ringkas*, Jakarta 2001, s. 220; D.H. Soesilo, *Mengenal Alkitab Anda*, Jakarta 2001, s. 46-47.

⁷ Zob. D.H. Soesilo, op.cit., s. 47-48.

⁸ Zob. G. W. McGavran, op.cit., s. 13; T. van den End, *Ragi Carita I*, Jakarta 2001, s. 118; D. H. Soesilo, op.cit., s. 48.

docelowym był regionalny wariant języka malajskiego używany na Molukach, niezrozumiały dla mieszkańców innych regionów Indonezji⁹. Kolejna translacja *Biblii* ukazując się w 1733 roku. Jej autorem był holenderski pastor, teolog i lekarz, Melchior Leydecker. Co ciekawe, translacja Leydeckera ukazała się także w wersji wykorzystującej pismo arabskie (1758). W następnych latach powstawały kolejne przekłady częściowe i całościowe *Pisma św.*, przygotowywane głównie przez protestantów (1821, 1835, 1852, 1863, 1877, 1879, 1912, 1913)¹⁰.

Po odzyskaniu przez Indonezję niepodległości Indonezyjskie Towarzystwo Biblijne (istniejące od 1954 roku) wydało w 1958 roku *Biblię*, która składała się ze *Starego Testamentu* (indon. *Perjanjian Lama*) przełożonego w 1879 roku przez holenderskiego misjonarza Hillebrandusa Corneliusa Klinkerta oraz *Nowego Testamentu* przygotowanego w roku 1938 przez Wernera Augusta Bodego. Wersja z 1958 roku określana jest przez Indonezyjczyków starym tłumaczeniem. W 1964 roku ukazuje się na wyspie Flores pierwsza katolicka translacja *Nowego Testamentu*. Cztery lata później wydano jej wersję poprawioną. W tym samym czasie (1968) rozpoczęto druk *Starego Testamentu*, który ukończono dopiero w 1970 roku. W roku 1974 Indonezyjskie Towarzystwo Biblijne przygotowało kolejną translację *Pisma św.*, którą nazywa się tłumaczeniem nowym. Pod auspicjami Kościoła rzymskokatolickiego powstał w roku 1985 przekład na codzienny, potoczny język indonezyjski. Warto jeszcze wymienić tłumaczenia z 1989 roku (translacja oparta na angielskim tłumaczeniu *Biblii* z 1976 roku), z 2000 (poprawiona, oparta na greckim tłumaczeniu wersja z 1912 roku), z 2002 (przekład z inicjatywy duszpasterstwa katolickiego). Z kolei w 2005 roku powstało tłumaczenie *Nowego Testamentu* opracowane przez światową organizację World Bible Translation Center¹¹.

3. Greckie *ἀπτος* w indonezyjskich przekładach *Nowego Testamentu*

W niniejszym artykule zwracam uwagę na wybrane zagadnienie translatorskie. Zainspirowany interesującym studium Tomasza Lisowskiego *Przekład biblijny a kontekst kulturowy. Greckie ἀπτος w Modlitwie Pańskiej po koreańsku*¹²

⁹ Zob. T. Müller-Krüger, *Sejarah Gereja di Indonesia*, Djakarta 1966, s. 95; D. H. Soesilo, op.cit., s. 50.

¹⁰ Zob. T. Müller-Krüger, op.cit.; G.W. McGavran, op.cit.; Y. Tomatala, *Alkitab dan Komunikasi*, Jakarta 2001; T. van den End, *Harta Dalam Bejana...*, op.cit.; D.H. Soesilo, op.cit.

¹¹ Zob. T. Müller-Krüger, op.cit.; G.W. McGavran, op.cit.; Y. Tomatala, op.cit.; T. van den End, op.cit.; D. H. Soesilo, op.cit. Warto także na marginesie wspomnieć o tłumaczeniach *Biblii* na języki regionalne Indonezji. Pierwszy przekład na jawajski pojawił się w 1854 roku. *Pismo św.* doczekało się także translacji na języki: dayak ngaju (1858), siau/sangihe (1883), sundajski (1891), batak karo (1987), batak toba (1894), bugis-makasar (1900), nias (1911), sangir (1942), mori (1948), kambara (1961), wewewa (1970), batak angkola (1991), madurski (1994), mentawai (1996), pamona (2000).

¹² T. Lisowski, *Przekład biblijny a kontekst kulturowy. Greckie ἀπτος w Modlitwie Pańskiej po koreańsku*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś III*, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2007, s. 401–407.

sięgnąłem po ten sam fragment *Pisma św.* przełożonego na język indonezyjski (malajski), by sprawdzić, do jakich ekwiwalentów odwołali się tłumacze tej wersji językowej *Biblii*. W wziętych pod uwagę przez Tomasza Lisowskiego przekładach koreańskich greckie słowo *ἄρτος* (łacińskie *panis*), czyli ‘chleb’, oddawane jest najczęściej koreańskim leksemem oznaczającym ‘pożywienie, pokarm, żywność’. W nowszych przekładach pojawia się wyraz denotujący chleb. Przegląd pozostałych kart *Nowego Testamentu* pozwolił badaczowi zauważyć, że w starszych translacjach (z 1938 i 1967 roku) greckie *ἄρτος* oddawane jest słowem określającym ciastko zrobione z mąki ryżowej. „Zastosowano tutaj to, co dziś teoretycy przekładu biblijnego nazywają ekwiwalencją dynamiczną. W czasie powstania tłumaczenia z 1938 roku (a jego tradycja sięga XIX wieku) chleb bowiem nadal nie był rozpowszechniony w Korei, a więc nie miał tu żadnych konotacji kulturowych” – zaznacza Tomasz Lisowski¹³. Tradycyjna kultura koreańska jest kulturą ryżu, a chleb przez wieki nie był w Korei znany.

Podobnie kształtowała się sytuacja w Indonezji. Chleb przywędrował tam wraz z kolonizatorami holenderskimi. Jego spożywanie zaczęło się upowszechniać dopiero w I połowie XX wieku. Początkowo prowadzono obwoźny handel chlebem. Korzystano ze specjalnych wózków, a czasem tylko rowerami objeżdżano okolice i sprzedawano chleb. Nie zajął on jednak w kulturze indonezyjskiej takiego miejsca, które ma w kulturze polskiej.

Pierwsze przekłady *Pisma św.* na język malajski/indonezyjski pojawiają się w czasach, kiedy na wyspach nie znano jeszcze chleba. Warto zatem sprawdzić, jak tłumacze poradzili sobie z oddaniem „kluczowego dla chrześcijaństwa, obarczonego bogatą symboliką teologiczną greckiego słowa *ἄρτος*”¹⁴ czy też jego łacińskiego odpowiednika, występującego w tekście Wulgaty – *panis* (***Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie*** Mt 6, 11; ***panem nostrum cotidianum da nobis cotidie*** Łk 11, 3¹⁵), czyli ‘chleb’ (***Chleba*** naszego powszedniego daj nam dzisiaj Mt 6, 11; ***Naszego chleba*** powszedniego dawaj nam na każdy dzień Łk 11, 3¹⁶).

W dalszej analizie posługuję się tekstami przekładów *Biblii* na język malajski/indonezyjski z lat: 1668, 1733, 1863, 1877, 1879, 1912, 1913, 1958, 1968, 1974, 1985, 1987, 1989, 2000, 2002, 2003, 2005, które są dostępne na stronie internetowej www.alkitab.sabda.org. Zanim przyjrzymy się, jak tłumacze oddali w *Modlitwie Pańskiej* (indon. *Doa Bapa Kami*) greckie *ἄρτος*, spójrzmy

¹³ Ibidem, s. 406.

¹⁴ Ibidem, s. 402. O symbolice chleba zob. M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1989, s. 32–34; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990, s. 455–459.

¹⁵ Kotrzystam z internetowego wydania *Wulgaty*: http://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata, [dostęp: 31.05.2014].

¹⁶ Wszystkie polskie cytaty pochodzą z wydania internetowego *Biblii Tysiąclecia*: www.biblia.deon.pl, [dostęp: 31.05.2014].

na pierwszą, najstarszą, XVII-wieczną translację tej modlitwy na język malajski (przekład Ruyla z 1629 roku)¹⁷:

Doa Bapa Kami
 Bappa kita, jang berdudok kadalam surga:
 bermumin menjadi akan namma-mu.
 Radjat-mu mendatang,
 kahendak-mu menjadi di atas bumi seperti di dalam surga.
 Berila kita **makannanku** sedekala hari.
 Makka ber-ampunla pada-kita doosa kita,
 seperti kita ber-ampun akan siapa ber-sala kapada kita.
 D'jang-an hentar kita kapada setana seitan,
 tetapi muhoon-la kita dari pada iblis¹⁸.

W przywołanym fragmencie *Ewangelii św. Mateusza* (Mt 6, 11) greckiemu *ἄρτος* przypisano malajski rzeczownik *makanan* (wywodzący się od słowa podstawowego *makan* ‘jeść’), który oznacza ‘jedzenie, pożywienie, pokarm, żywność’ (omawianemu wyrazowi towarzyszy sufiks *-ku* będący enklityczną formą zaimka 1. osoby liczby pojedynczej). A oto kolejne przekłady biblijne stosownego wersetu *Ewangelii św. Mateusza*:

Tabela 1. Greckie *ἄρτος* w indonezyjskich przekładach *Modlitwy Pańskiej* (Mt 6, 11)

Przekład	DOA BAPA KAMI MT 6, 11
1668	<i>Roti cami derri sa hari hari bri hari ini pada cami</i>
1733	<i>Rawtij kamij saharij 2 berilah 'akan kamij pada harij 'ini</i>
1863	<i>Bijar Toehan kasih sama saja redjeki saja pada ini hari</i>
1877	<i>Rawti kami, jang ka-harosen, berilah bagi kami pada hari ini</i>
1879	<i>Berilah akan kami pada hari ini rezeki jang tjoekoep</i>
1912	<i>Berilah akan kami pada hari ini makanan kami yang sehari-harian</i>
1913	<i>Berilah sama kami ini hari makanan kami yang sehari-sehari</i>
1958	<i>Berilah kami pada hari ini makanan kami yang secukupnya</i>
1968	<i>Berilah rezeki jang kami perlukan hari ini</i>
1974	<i>Berikanlah kami pada hari ini makanan kami yang secukupnya</i>
1985	<i>Berilah pada hari ini makanan yang kami perlukan</i>
1987	<i>Berilah kami makanan yang kami perlukan pada hari ini</i>
1989	<i>Berilah kami makanan untuk hari ini sebagaimana biasa</i>
2000	<i>Berikanlah kepada kami pada hari ini makanan kami yang secukupnya</i>
2002	<i>Berikanlah kepada kami hari ini rezeki yang kami perlukan</i>
2003	<i>Berikanlah kepada kami makanan yang kami perlukan untuk hari ini</i>
2005	<i>Berikanlah kepada kami makanan yang kami perlukan setiap hari</i>

Z powyższego zestawienia wynika, że tylko w najstarszych edycjach *Pisma św.* z 1668, 1733 i 1877 roku zastosowano leksem *roti* (w dawnej pisowni *rawtij/rawti*; dziś indonezyjski wyraz *roti*) będący w zasadzie dokładnym odpowie-

¹⁷ Zob. A. Dharma, *Doa Bapa Kami sebagai Jalan Pemulihan*, Jakarta 2015, s. 123.

¹⁸ Tekst pochodzi ze strony internetowej http://sejarah.sabda.org/sejarah/ver_ruy1.htm, [dostęp: 31.05.2014].

dnikiem greckiego słowa *άρτος*. Zwróćmy uwagę, że omawiane translacje pojawiły się w czasie, gdy chleb nie był jeszcze znany w Indonezji. Wydaje się, że we wskazanych przekładach *Biblii* pokutował duch dosłowności. Nie próbowano zastępować słowa *chleb* jednostką nazywającą desygnat bliższy doświadczeniu indonezyjskiej wspólnoty. Po inny zabieg sięgnięto jednak w wersji z 1863 roku, gdzie wykorzystano leksem *redjeki* (współcześnie indonezyjskie *rezeki*) odnoszący się do podstawowych potrzeb życiowych, codziennego pożywienia. Wyraz ten występuje także w innych, późniejszych przekładach z lat 1879, 1968, 2002. Najczęściej jednak wybierano znany z pierwszego przekładu Ruyla rzeczownik *makanan* o ogólnym znaczeniu ‘jedzenie, pożywienie, pokarm, żywność’.

Leksem *makanan* występuje także najczęściej na kartach *Ewangelii św. Łukasza*, to znaczy we fragmencie zawierającym modlitwę *Ojcze nasz (Naszego chleba powszedniego dawaj nam na każdy dzień Łk 11, 3)*:

Tabela 2. Greckie *άρτος* w indonezyjskich przekładach *Modlitwy Pańskiej* (Łk 11, 3)

Przekład	INJIL LUKAS 11, 3
1668	<i>Ridjycki cami derri sa hari hari bri hari ini pada cami</i>
1733	<i>Rawtij kamij saharij 2, berilah 'akan kamij pada tijap 2 harij</i>
1863	<i>Kasih sama saja sahari-hari redjeki saja</i>
1877	<i>Rawti kami jang kaha-rosan, berilah bagi kami sa-hari-hari</i>
1879	<i>Berikanlah kapada kami pada tiap-tiap hari rezeki kami</i>
1912	<i>Berilah akan kami sehari-hari makanan kami yang cukup pada sehari</i>
1913	<i>Brilah kepada kami tiap-tiap hari makanan kami yang sehari-hari</i>
1958	<i>berilah kami tiap-tiap hari makanan kami yang secukupnya pada sehari</i>
1968	<i>Berilah kami redjeki setiap hari</i>
1974	<i>Berikanlah kami setiap hari makanan kami yang secukupnya</i>
1985	<i>Berilah setiap hari makanan yang kami perlukan</i>
1987	<i>Berilah kami makanan yang kami perlukan setiap hari</i>
1989	<i>Berilah kami makanan tiap-tiap hari</i>
2000	<i>Berikanlah kepada kami setiap harinya makanan yang secukupnya</i>
2002	<i>berikanlah kami setiap hari makanan kami yang secukupnya</i>
2003	<i>Berikanlah kepada kami makanan yang kami perlukan untuk hari ini</i>
2005	<i>Berikanlah makanan yang kami perlukan setiap hari</i>

W kilku wydaniach (1668, 1863, 1879, 1968) pojawia się też słowo *ridjycki/redjeki*, współcześnie indon. *rezeki* z aktualizowanym znaczeniem ‘codzienne wyżywienie’. Tylko w dwóch translacjach z lat 1733 i 1877 odwołano się – podobnie jak w odpowiednim fragmencie *Ewangelii św. Mateusza* – do ekwiwalentu *rawtij/rawti* ‘chleb’. Co ciekawe, w tłumaczeniu z 1668 roku jego autor wplótł w strukturę *Modlitwy Pańskiej* zawartej w przekazach św. św. Mateusza i Łukasza dwa różne dopowiedniki: *roti* ‘chleb’ w *Ewangelii św. Mateusza* – *ridjycki* (*rezeki* ‘codzienne wyżywienie’) w *Ewangelii św. Łukasza*. Odmienności charakteryzują też przekład z 2002 roku. W analizowanym fragmencie *Ewangelii św. Łukasza* (11, 3) pojawia się ekwiwalent *makanan* (‘jedzenie, pożywienie, pokarm, żywność’), z kolei w *Modlitwie Pańskiej* odnotowanej w *Ewangelii*

św. Mateusza (6, 11) występuje leksem *rezeki* ('podstawowe potrzeby życiowe, codzienne pożywienie').

W wyimkach odnoszących się do chleba z Wieczery Pańskiej w zwrocie *łamać chleb* (A gdy oni jedli, Jezus wziął **chleb** i odmówiwszy błogosławieństwo, połamał i dał uczniom, mówiąc: »Bierzcie i jedzcie, to jest Ciało moje« Mt 26, 26; A gdy jedli, wziął **chleb**, odmówił błogosławieństwo, połamał i dał im mówiąc: »Bierzcie, to jest Ciało moje« Mk 14, 22; Następnie wziął **chleb**, odmówiwszy dziękczynienie połamał go i podał mówiąc: »To jest Ciało moje, które za was będzie wydane: to czyńcie na moją pamiątkę!« Łk 22, 19; Kielich błogosławieństwa, który błogosławimy, czy nie jest udziałem we Krwi Chrystusa? **Chleb**, który łamiemy, czyż nie jest udziałem w Ciele Chrystusa? Ponieważ jeden jest **chleb**, przeto my, liczni, tworzymy jedno Ciało. Wszyscy bowiem bierzemy z tego samego **chleba** 1 Kor 10, 16–17; Ja bowiem otrzymałem od Pana to, co wam przekazałem, że Pan Jezus tej nocy, kiedy został wydany, wziął **chleb** 1 Kor 11, 23; Ilekroć bowiem spożywacie ten **chleb** albo pijecie kielich, śmierć Pańską głosicie, aż przyjdzie. Dlatego też kto spożywa **chleb** lub pije kielich Pański niegodnie, winny będzie Ciała i Krwi Pańskiej. Niech przeto człowiek baczy na siebie samego, spożywając ten **chleb** i pijąc z tego kielicha 1 Kor 11, 26-28) mamy z kolei do czynienia z obligatoryjną okurencją jednostki leksykalnej *roti* jako ekwiwalentu greckiego *άρτος*. Za egzemplifikację niech posłuży stosowny fragment Ewangelii św. Marka (A gdy jedli, wziął **chleb**, odmówił błogosławieństwo, połamał i dał im mówiąc: »Bierzcie, to jest Ciało moje« Mk 14, 22).

Tabela 3. Greckie *άρτος* w indonezyjskich przekładach Ewangelii św. Marka (14, 22)

Przekład	INJIL MARKUS 14, 22
1668	<i>Macca sedang diorang maccan, Jesu souda ambil roti, daen calou dia souda palihara, dia souda petsja itou, daen bri itou padanja, daen catta, Ambil-la, maccan-la, itou-la badang-ko.</i>
1733	<i>Bermula samantara marika 'itu 'adalah santap, maka Xisaj sudah meng`ambil rawtij, dan satelah sudah de`utjapnja tsalat, maka 'ija pawn pitjahlah, dan berilah 'itu pada marika 'itu dan sabdalah: 'ambillah, santaplah, 'itu djuga 'ada tubohku.</i>
1863	<i>Maka kapan dia-orang makan, Jesoes mengambil roti dan habis mengoetjap soekoer Toehan petjahken itoe, dan kasih itoe sama dia-orang, serta katanja: Ambil, makan, inilah badankoe.</i>
1877	<i>Adapawn sedang marika itu adalah makan, ambillah Tuhan JESUS rawti itu, dan tatkala Ija sudahlah mengutjap sukur, Ija pitjahlah itu; lalu kasi pada marika itu, dan katalah: Ambillah! makanlah! inilah tubohku.</i>
1879	<i>Maka tengah mareka-itoe makan di-ambil olih Isa akan roti, diberkatinja laloe dipetjah-petjahkannja, diberikannja kapada mareka-itoe seraja katanja: Ambillah, makan; inilah toeboehkoe.</i>
1912	<i>Sementara itu mereka makan, maka Isa pun mengambil roti, serta memberi berkat, lalu memecahkan dia, diberikannya kepadanya katanya „Ambil olehmu: inilah tubuhku”.</i>
1913	<i>Dan waktu dia-orang ada makan, Isa ambil roti, minta berkat, dan pchahkan; habis itu dia kasi sama dia-orang, dan kata, „Ambil-lah: ini-lah badan sahya”.</i>
1958	<i>Sementara mereka itu makan, diambil oleh Yesus roti dan diberkati-Nya, lalu dipecah-pecahkan-Nya, serta diberikan-Nya kepada mereka itu, kata-Nya, „Ambillah, makanlah, inilah tubuh-Ku”.</i>

1968	<i>Tengah mereka berbaring makan, Yesus mengambil roti, dan setelah mengutjap doa syukur, Ia memetjahkan dan mengundjukkannya kepada mereka, seraja bersabda: Terimalah, inilah TubuhKu.</i>
1974	<i>Dan ketika Yesus dan murid-murid-Nya sedang makan, Yesus mengambil roti, mengucap berkat, memecah-mecahkannya lalu memberikannya kepada mereka dan berkata: „Ambillah, inilah tubuh-Ku”.</i>
1985	<i>Ketika mereka sedang makan, Yesus mengambil roti dan mengucap doa syukur kepada Allah. Kemudian Ia membelah-belah roti itu dengan tangan-Nya, lalu memberikannya kepada pengikut-pengikut-Nya sambil berkata, „Ambil dan makanlah, ini tubuh-Ku”.</i>
1987	<i>Ketika mereka sedang makan, Yesus mengambil roti dan mengucap syukur kepada Allah, lalu membahagikan roti itu. Kemudian Dia memberikan roti itu kepada pengikut-pengikut-Nya sambil berkata, „Ambillah dan makanlah, ini tubuh-Ku”.</i>
1989	<i>Ketika mereka sedang makan, Yesus mengambil roti dan memintakan berkat Allah ke atasnya. Kemudian roti itu dipecah-pecahkan dan dibagikan kepada mereka sambil berkata, „Makanlah, inilah tubuh-Ku”.</i>
2000	<i>Pada waktu Isa dan para pengikut-Nya makan, Isa mengambil roti dan mengucap syukur. Kemudian Ia memecah-mecahkan roti itu dan memberikannya kepada para pengikut-Nya serta bersabda, „Ambillah, inilah tubuh-Ku”.</i>
2002	<i>Ketika mereka sedang makan, Yesus mengambil roti, mengucap syukur dan memecahkannya, dan memberikan kepada mereka. Dan Ia berkata, „Terimalah, inilah tubuh-Ku”.</i>
2003	<i>Ketika Yesus dan pengikut-pengikut-Nya makan makanan Paskah, Yesus mengambil roti yang tersedia di situ lalu Ia berdoa mengucap terima kasih kepada Allah. Sesudah itu, Ia membelah-belah roti itu dengan tangan-Nya kemudian memberikannya kepada pengikut-pengikut-Nya sambil berkata, „Ini tubuh-Ku, ambillah dan makanlah!”</i>
2005	<i>Sementara mereka makan, Yesus mengambil roti dan berdoa mengucap syukur. Ia memecah-mecahkannya dan memberikannya kepada mereka. Ia berkata, „Ambillah. Roti ini adalah tubuh-Ku”.</i>

Odstępstwa od tej reguły występują na kartach *Dziejów Apostolskich* (Trwali oni w nauce Apostołów i we wspólności, w łamaniu **chleba** i w modlitwach Dz 2, 42; Codziennie trwali jednomyślnie w świątyni, a łamiąc **chleb** po domach, przyjmowali posiłek z radością i prostotą serca Dz 2, 46; W pierwszym dniu po szabacie, kiedy zebraliśmy się na łamanie **chleba**, Paweł, który nazajutrz zamierzał odjechać, przemawiał do nich i przedłużył mowę aż do północy Dz 20, 7), np.:

Tabela 4. Greckie *άρτος* w indonezyjskich przekładach *Dziejów Apostolskich* (2, 42)

Przekład	<i>KISAH PARA RASUL 2, 42</i>
1668	<i>Diorang pon souda cotali dallam orang Apostolo pounja adjarran, daen dallam moussina, daen dallam pitsjayahan roti daen dallam mintahan-doa.</i>
1733	<i>Maka 'adalah marika 'itu berkandjang pada pang`adjaran segala Rasul 2, dan pada persakutuwan, dan pada pemitjahan rawtij, dan pada sombahjang 2.</i>
1863	<i>Maka segala orang itoe tetep dalem pengadjaran segala rasoel dan dalem persakoetoean, dan dalem makan roti, dan dalem meminta-doa.</i>
1877	<i>Maka bertataplal mari-ka itu di dalam pengadjaran Rasul-rasul, dan dalam pertaman-tamanan, dan di dalam pitjahan rawti dan di dalam sombahjang-sombahjang.</i>
1879	<i>Maka mareka-itoepon tetaplal dalam pengadjaran segala rasoel dan dalam persakoetoean dan dalam memetjahkan roti dan meminta-doa.</i>

1912	<i>Maka tetaplah sekaliannya itu dalam pengajaran rasul-rasul, dan dalam persekutuannya, dan dalam memecahkan roti dan meminta do'a.</i>
1913	<i>Dan dia-orang tinggal ttap dalam pngajaran rasul-rasul, dan perskutuan, dan mmchah roti, dan mminta do'a.</i>
1958	<i>Maka mereka itu pun bertekun di dalam pengajaran rasul-rasul, dan di dalam persekutuan, dan di dalam hal memecahkan roti, dan doa.</i>
1968	<i>Sekalian mereka itu bertekun dalam adjaran rasul-rasul, dan tetap setia kepada hidup persaudaraan, serta giat dalam Pemetjahan-Roti dan sembahjang.</i>
1974	<i>Mereka bertekun dalam pengajaran rasul-rasul dan dalam persekutuan. Dan mereka selalu berkumpul untuk memecahkan roti dan berdoa.</i>
1985	<i>Dengan tekun mereka belajar terus dari rasul-rasul dan selalu berkumpul bersama-sama. Mereka makan bersama-sama dan berdoa bersama-sama.</i>
1987	<i>Dengan tekun mereka menerima ajaran daripada rasul-rasul. Mereka hidup bersaudara, makan bersama-sama, dan berdoa bersama-sama.</i>
1989	<i>Mereka menggabungkan diri dengan saudara-saudara seiman, mengikuti pengajaran rasul-rasul, dan menghadiri persekutuan doa serta mengadakan Perjamuan Tuhan.</i>
2000	<i>Mereka semua tetap belajar dari rasul-rasul dan tetap bersatu dalam kelompok orang-orang beriman. Mereka selalu berkumpul untuk makan dan memanjatkan doa bersama-sama.</i>
2002	<i>Mereka bertekun dalam pengajaran rasul-rasul dan dalam hidup persaudaraan, serta giat dalam pemecahan roti dan doa bersama.</i>
2003	<i>Banyak sekali keajaiban yang dilakukan oleh rasul-rasul sehingga semua orang kagum dan hormat kepada mereka.</i>
2005	<i>Mereka rajin mempelajari ajaran para rasul. Orang percaya itu saling berbagi dalam persekutuan, memecahkan roti, dan berdoa bersama.</i>

W wyimkach odnoszących się do łamania chleba zastosowano kilka zabiegów tłumaczeniowych. Najczęściej (w jedenastu przekładach) występuje zwrot *memecahkan roti* ‘łamać chleb’ lub wyrażenie *pemecahan roti* (w dawnej pisowni *pitsjayahan, pemitjahan, pitjahan, Pemetjahan*) ‘łamanie chleba’. W czterech edycjach mamy do czynienia z czasownikiem *makan* ‘jeść’, przy czym tylko w jednej wersji (z 1863 roku) jego dopełnieniem jest rzeczownik *roti* ‘chleb’. W pozostałych trzech przekładach pojawia się wskazane *verbum makan* z elipsą obiektu *roti*. W translacjach z lat 1989 i 2003 brak bezpośredniego odniesienia do chleba, np.: *dan menghadiri persekutuan doa serta mengadakan Perjamuan Tuhan* (1989) ‘i uczestniczyli w spotkaniu modlitewnym, czyniąc Wieczerzę Pańską’.

Po analogiczne rozwiązania sięgnięto w wypadku innych wersetów *Dziejów Apostolskich* zawierających wyraz *chleb* (2, 46; 20, 7).

Analiza pozostałych fragmentów *Nowego Testamentu*, w których tłumacze posługują się odpowiednikiem greckiego *ἄρτος*¹⁹, pozwala stwierdzić, że wszyscy autorzy przekładów wykorzystują stały, znany już z omówionych werstetów, repertuar środków językowych. Są to zazwyczaj słowa *roti* oraz *makanan*. W tych wyimkach, w których *chleb* rozumiany jest dosłownie (np. Mt 15, 26: *On*

¹⁹ Zob. R. Popowski, *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995, s. 75.

jednak odparł: »Niedobrze jest zabrać **chleb** dzieciom a rzucić psom«), najczęściej mamy do czynienia z ekwiwalentem *roti* (1668, 1733, 1863, 1877, 1913, 1958, 1968, 1974, 1989, 2002, 2005), choć w niektórych wydaniach pojawia się słowo *makanan* (1879, 1912, 1985, 1987, 2000, 2003):

Tabela 5. Greckie *άρτος* w indonezyjskich przekładach *Ewangelii św. Mateusza* (15, 26)

Przekład	INJIL MATUS 15, 26
1668	<i>Tetapi dia menjaout daen catta, Tida patout ambil annac annac pounja roti, daen bri itou pada andjin andjin.</i>
1733	<i>Tetapi sahutlah 'ija, sabdanja: bukan 'ada patut meng`ambil rawtij 'anakh 2, dan melimpar 'itu 'akan 'andjing 2.</i>
1863	<i>Tetapi Toehan menjaoet, katanja: Tidak patoet mengambil rotinja anak-anak, dan melimparken dia dimoeka andjing.</i>
1877	<i>Tetapi menjahutlah Ija, kata: Tijada bajik, ambil rawti anak-anak dan mem-bowang itu pada andjing-andjing.</i>
1879	<i>Tetapi sahoet Isa, katanja: Bahwa tapatoet di-ambil makanan anak-anak itoe, ditjampakkan kepada andjing.</i>
1912	<i>Tetapi jawab 'Isa, katanya, „Tiadalah patut mengambil makanan kanak-kanak, lalu mencampakkan kepada anjing”.</i>
1913	<i>Ttapi Isa jawab, kata, „Tada baik ambil anak-anak punya roti champakkan k-pada anjing”.</i>
1958	<i>Tetapi jawab Yesus, kata-Nya, „Tiada patut diambil roti dari anak-anak, lalu mencampakkan kepada anjing”.</i>
1968	<i>Tetapi Yesus mendjawab: Tidak patut roti diambil dari anak-anak dan ditjampakkan kepada andjing-andjing.</i>
1974	<i>Tetapi Yesus menjawab: „Tidak patut mengambil roti yang disediakan bagi anak-anak dan melemparkannya kepada anjing”.</i>
1985	<i>Yesus menjawab, „Tidak baik mengambil makanan anak-anak dan melemparkannya kepada anjing”.</i>
1987	<i>Tetapi Yesus menjawab, „Tidaklah patut mengambil makanan anak-anak lalu melemparkannya kepada anjing”.</i>
1989	<i>„Rasanya tidak patut mengambil roti dari anak-anak dan melemparkannya kepada anjing”, kata Yesus.</i>
2000	<i>Tetapi sabda Isa, „Tidak patut mengambil makanan anak-anak lalu melemparkannya kepada anjing”.</i>
2002	<i>Yesus menjawab, „Tidak baik mengambil roti anak-anak dan memberikannya kepada anak-anak anjing”.</i>
2003	<i>Yesus menjawab, „Tidak baik mengambil makanan anak-anak dan melemparkannya kepada anjing!”</i>
2005	<i>Jawab Yesus, „Tidak patut mengambil roti dari anak-anak dan memberikan roti itu kepada anjing”.</i>

Z kolei w miejscach, gdzie w greckim tekście występują *chleby pokładne* (np. Mt 12, 4: *Jak wszedł do domu Bożego i jadł chleby pokładne, których nie było wolno jeść jemu ani jego towarzyszom, tylko samym kapłanom?*), spotykamy wyłącznie dosłowny odpowiednik, czyli rzeczownik *roti* ‘chleb’ (wraz ze stosownym określeniem):

Tabela 6. Greckie ἀρτος w indonezyjskich przekładach Ewangelii św. Mateusza (12, 4)

Przekład	INJIL MATUS 12, 4
1668	<i>Bagaimana dia souda massoc dalam Tuan Deos pounja rouma, daen souda maccan roti roti beroudjo, jang tida patout dia maccan, nen diorang lagi jang adda dengan dia, hanja orang Himam sendiri djouga²⁰.</i>
1733	<i>Sabagaimana 'ija sudah masokh kadalam khobah 'Allah, dan sudah makan rawtij hadap 2, jang bukan 'adalah hhalal 'ija makan, dan bukan segala 'awrang jang sertanja 'itu, melajinkan 'Imam 2 sadja?</i>
1863	<i>Bagaimana dia soedah masok dalem beit Allah, dan soedah makan itoe roti toendjoeken, jang tidak bolih dimakan dia, djoega tidak itoe orang jang sertanja, melainken tjoema imam-imam sadja.</i>
1877	<i>Bagaimana ija sudah ma-sok rumah Allah dan sudah makan rawti hadap-hadap, jang tijada patut padanja akan makan itu, dan tijada lagi pada segala awrang, jang adalah sertanja, tetapi betul sadja pada Imam-imam?</i>
1879	<i>Bagaimana ija masoek kadalam roemah Allah laloe makan roti pertoendjoekan, jang tabolih dimakan olihnja ataw olih orang jang sertanja pon, melainkan bolih dimakan olih segala imam sadja.</i>
1912	<i>pada hal ia telah masuk kedalam rumah Allah, lalu dimakannya roti persembahan, yang tiada halal dimakan olehnya atau oleh orang-orang yang sertanya, melainkan oleh imam-imam sahaja?</i>
1913	<i>Bagaimana dia sudah masok rumah Allah, dan sudah makan roti persmbahan, yang t'ada halal dia makan, atau orang-orang yang ikut dia, chuma imam-imam saja boleh.</i>
1958	<i>di dalam hal ia sudah masuk ke dalam Rumah Allah, lalu makan roti persembahan itu, yang tiada halal dimakan olehnya atau oleh orang yang beserta dengan dia, melainkan oleh imam-imam sahaja?</i>
1968	<i>Bagaimana ia masuk kedalam kenisah, lalu makan roti persembahan jang dilarang makan kepadanya dan pengiring-pengiringnja, dan boleh dimakan oleh imam-imam sadja?</i>
1974	<i>bagaimana ia masuk ke dalam Rumah Allah dan bagaimana mereka makan roti sajian yang tidak boleh dimakan, baik olehnya maupun oleh mereka yang mengikutinya, kecuali oleh imam-imam?</i>
1985	<i>Ia masuk ke dalam Rumah Allah; lalu makan roti yang sudah dipersembahkan kepada Allah. Padahal menurut hukum agama kita, ia maupun orang-orangnya tak boleh makan roti itu hanya imam-imam saja yang boleh.</i>
1987	<i>Daud masuk ke dalam Khemah Allah, lalu dia dan anak buahnya makan roti yang sudah dipersembahkan kepada Allah, walaupun perbuatan itu melanggar Taurat. Hanya imam yang dibenarkan makan roti itu.</i>
1989	<i>Ia memasuki Bait Allah dan mereka memakan roti yang sebenarnya khusus disediakan bagi para imam. Mereka juga melanggar hukum Taurat.</i>
2000	<i>Ia masuk ke dalam Kemah Suci Allah lalu memakan roti persembahan yang haram hukumnya jika dimakan baik olehnya maupun oleh orang-orang yang menyertainya, karena hanya para imam sajalah yang diperbolehkan makan roti itu.</i>
2002	<i>Ia masuk ke dalam Bait Allah dan mereka makan roti yang telah dipersembahkan kepada Allah, meskipun dia sendiri dan juga anak-anak buahnya tidak mempunyai hak untuk makan roti itu, dan hanya imam-imam yang boleh memakannya.</i>
2003	<i>Pada waktu mereka lapar, Daud masuk ke dalam Rumah Tuhan dan mengambil roti yang sudah dipersembahkan kepada Tuhan. Lalu mereka makan roti itu, padahal menurut hukum agama, Daud dan orang-orangnya tidak boleh makan roti itu, hanya imam-imam saja.</i>
2005	<i>Ia masuk ke rumah Allah dan memakan roti yang dipersembahkan kepada Allah. Hukum Taurat melarang Daud dan orang yang bersama dengan dia memakan roti itu. Hanya imam yang boleh memakannya.</i>

²⁰ Reduplikacja rzeczownika *roti* jest wykładnikiem liczby mnogiej (zob. H. Alwi et al., *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia*, Jakarta, 2010, s. 290).

Ten sam ekwiwalent (*roti*) niemal obligatoryjnie stosowany jest na kartach *Nowego Testamentu* także wówczas, gdy mowa o Chrystusie jako chlebie z nieba (np. J 6, 48: *Jam jest chleb życia*): *Ako adda idoppan pounja roti itou* – 1668; *'Aku 'ini 'ada rawtij kahidopan 'itu* – 1733; *Akoe ini roti kahidoepan* – 1863; *Aku ini ada rawti ka-hidopan* – 1877; *Bahwa akoe inilah roti hidoep itoe* – 1879; *Maka akulah roti hidup itu* – 1912; *Sahya-lah roti-hidop itu* – 1913; *Aku inilah Roti Hidup itu* – 1958; *Aku ini roti kehidupan* – 1968; *Akulah roti hidup* – 1974; *Akulah roti yang memberi hidup* – 1985; *Akulah roti yang memberikan hidup* – 1987; *Ya, Akulah Roti Hidup!* – 1989; *Akulah roti hidup* – 2000; *Akulah roti hidup* – 2002; „*Akulah makanan yang memberi hidup*”, *kata Yesus lagi* – 2003; *Akulah roti kehidupan* – 2005. Tylko w przekładzie z 2003 roku posłużono się rzeczownikiem o znaczeniu ogólnym *makanan* ‘jedzenie, pożywienie, pokarm, żywność’ (*Akulah makanan yang memberi hidup* ‘Jestem pokarmem, który daje życie’).

I jeszcze jednym znaczeniem charakteryzuje się *chleb* w *Nowym Testamencie*. Chodzi o ‘pokarm, posiłek’. W tym wypadku tłumacze posługują się jednym z trzech ekwiwalentów: *makan/makanan*, *redjeki* (współcześnie indon. *rezeki*) i *roti* (w dawnej pisowni także *rawti*), przy czym najchętniej wykorzystywany jest rzeczownik *makanan* (*makan*), o czym przekonują następujące cytaty biblijne (Łk 15, 17: *Wtedy zastanowił się i rzekł: Iluż to najemników mojego ojca ma pod dostatkiem chleba, a ja tu z głodu ginę*).

Tabela 7. Greckie *ἀρτος* w indonezyjskich przekładach *Ewangelii św. Łukasza* (15, 17)

Przekład	INJIL LUKAS 15, 17
1668	<i>Daen calou dia souda kira kira betul dallam sendirinja, dia souda catta, Brappa bappako pounja orang beroupa jaddi kinjang sa cali cali derri roti, beta pon matti derri lappar?</i>
1733	<i>Dan satelah sudah 'ija ter`ingat 'akan sendirinja, maka berkatalah 'ija: barapa 'awrang 'upahan bapaku 'itu limpah rawtinja, maka bejta 'ini hilang kena lapar?</i>
1863	<i>Lantas dia inget sama dirinja, katanja: Brapa orang opahan bapakoe ada makanan lebih dari sampenja, maka akoe ini mati dari lapar?</i>
1877	<i>Maka sedang ija men-dapatlah ingatan, katalah ija: Bagimana banyak awrang upahan ada pada bapa b/eta, jang ada rawti dengan limpah-limpah, dan b/eta ini mati lapar di sini!</i>
1879	<i>Kemoedian sedarlah ija akan dirinja, katanja: Beberapa-beberapa orang opahan bapakoe mendapat makan dengan lempahnja, maka binasalah akoe ini dengan laparkoe.</i>
1912	<i>Setelah ia sadar akan dirinya, lalu katanya, 'Beberapa orang upahan bapaku mendapat roti dengan kelimpahan, tetapi aku binasa disini dengan lapar!'</i>
1913	<i>Ttapi bila dia sudah sdar diri, dia kata, 'Ah, brapa banyak orang-gaji bapa sahya dapat roti dngan kmewahan, dan sahya mati lapar di sini!'</i>
1958	<i>Lalu sadarlah ia akan dirinya serta berkata: Berapa banyak orang gaji bapaku yang beroleh makanan dengan berlimpah-limpah, tetapi aku di sini binasa dengan kelaparan!</i>
1968	<i>Maka insjafilah ia dan berkata dalam hatinja: Betapa banyak orang upahan dalam rumah bapaku mempunyai redjeki melimpah-limpah, dan aku ini mati kelaparan.</i>

1974	<i>Lalu ia menyadari keadaannya, katanya: Betapa banyaknya orang upahan bapaku yang berlimpah-limpah makanannya, tetapi aku di sini mati kelaparan.</i>
1985	<i>Akhirnya ia sadar dan berkata, 'Orang-orang yang bekerja pada ayahku berlimpah-limpah makanannya, dan aku di sini hampir mati kelaparan!'</i>
1987	<i>Akhirnya dia sadar dan berkata, 'Semua orang gaji ayahku mendapat makanan yang berlebihan tetapi di sini aku hampir mati kelaparan!'</i>
1989	<i>Akhirnya ia sadar dan berkata kepada diri sendiri, 'Di rumah bapaku para pekerja mendapat makanan lebih daripada cukup, sedangkan di sini aku mati kelaparan!'</i>
2000	<i>Setelah ia menyadari keadaannya, berkatalah ia, 'Orang-orang upahan di rumah ayahku diberi makan berlimpah-limpah, sedangkan aku di sini setengah mati kelaparan!'</i>
2002	<i>Akhirnya ia menyadari keadaannya, katanya, 'betapa banyaknya orang upahan bapaku yang mempunyai makanan yang berlimpah-limpah, dan aku di sini mati kelaparan!'</i>
2003	<i>Akhirnya ia sadar dan berkata dalam hatinya, 'Orang-orang yang bekerja pada bapak saya mempunyai makanan berlimpah-limpah, sedangkan saya di sini hampir mati kelaparan'.</i>
2005	<i>Akhirnya ia menyadari kesalahannya. Katanya, 'Begitu banyak hamba bapaku mendapat makanan yang berlimpah-limpah. Padahal aku hampir mati kelaparan di sini'.</i>

Niezwykłe intersujących spostrzeżeń dostarcza lektura 2. *Listu do Tesaloniczan* (indon. *Surat 2 Tesalonika*), przede wszystkim wersetów 8. i 12. w rozdziale 3. W polskim przekładzie (*Biblia Tysiąclecia*) brzmią one następująco: *ani u nikogo nie jedliśmy za darmo **chleba**, ale pracowaliśmy w trudzie i zmęczeniu, we dnie i w nocy, aby dla nikogo z was nie być ciężarem* (2 Tes 3, 8); *Tym przeto nakazujemy i napominamy ich w Panu Jezusie Chrystusie, aby pracując ze spokojem, własny **chleb** jedli* (2 Tes 3, 12).

Tabela 8. Greckie *ἄρτος* w indonezyjskich przekładach 2. *Listu do Tesaloniczan* (3, 8)

Przekład	SURAT 2 TESALONIKA 3, 8
1668	<i>Bet'orang lagi tida maccan roti, barang orang pounja roti pon tida, tagal sadja, hanja cami dengan cardjahan daen sousa seang malam souda cardja: agar cami jangan jaddi birat pada barang orang de antara jouw orang:</i>
1733	<i>Dan sudah tijada kamij makan rawtij sama barang sa`awrang dengan sakaseh 2, tetapi dengan kalelahan dan kasusahan, sambil bakardja malam dan sijang: sopaja djangan kamij memberij sukar pada barang sa`awrang deri pada kamu:</i>
1863	<i>Atawa tiada kita makan makanan barang sa-orang dengan tjoema-tjoema, melainken dengan bekerdja dan berlelah, dan angkat kerdja malam dan siang, sopaja djangan kita mendatengken kababatan sama barang sa-orang dari kamoe.</i>
1877	<i>Dan kami sudah tijada makan barang sa; awrang punja rawti pada tjumah-tjumah sadja; tetapi dengan kalelahan dan kasusahan kami sudah bakardja sijang malam, agar djangan kami bowat kabarat-an pada barang sa; awrang.</i>
1879	<i>Dan lagi tidak kami makan barang makanan orang dengan tjoema-tjoema, melainkan siang-malam dalam pekerdjaan dan kalelahan dan kapenatan, asal djangan kami mendatangkan kababatan kapada barang sa'orang kamoe.</i>
1912	<i>tiada juga kami makan rezeki cuma-cuma dari pada tangan orang, melainkan dengan lelah dan penat pekerjaan kami siang malam, supaya jangan kami memberatkan barang seorang diantara kamu:</i>

1913	<i>dan t'ada kita makan nasi perchuma deri-pada orang punya tangan, ttapi dngan usaha dan pnat kita sudah kerja siang malam, spaya jangan kita bratkan satu orang pun antara kamu:</i>
1958	<i>tiada juga kami makan makanan dengan percuma daripada tangan orang, melainkan dengan berlelah dan bersusah payah bekerja siang malam, supaya jangan kami membebankan barang seorang di antara kamu.</i>
1968	<i>Tak pernah kami menerima redjeki dengan pertjuma dari siapapun djuga, melainkan kami bekerdja dengan tangan kami dengan djerih pajah siang malam, agar djangan kami mendjadi beban bagi seorangpun dari kamu.</i>
1974	<i>dan tidak makan roti orang dengan percuma, tetapi kami berusaha dan berjerih payah siang malam, supaya jangan menjadi beban bagi siapapun di antara kamu.</i>
1985	<i>Kami tidak makan makanan orang dengan tidak membayarnya. Sebaliknya siang malam kami bekerja membanting tulang supaya kami tidak menyusahkan siapapun juga dari antaramu.</i>
1987	<i>Kami membayar semua makanan yang kami makan. Kami bekerja dengan tidak mengenal lelah, supaya kami tidak menjadi beban kepada sesiapa pun di kalangan kamu.</i>
1989	<i>Dari siapa pun tidak pernah kami menerima makanan tanpa membayar. Kami bekerja keras siang malam mencari nafkah, supaya tidak menjadi beban bagi siapa pun di antara Saudara.</i>
2000	<i>dan juga tidak memperoleh nafkah secara cuma-cuma dari tangan orang. Tetapi sebaliknya, dengan berjerih-lelah kami bekerja siang dan malam, supaya kami tidak memberatkan seorang pun di antara kamu.</i>
2002	<i>Siang dan malam kami berjerih payah dan bekerja keras agar jangan menjadi beban untukmu.</i>
2003	<i>Kami tidak makan makanan orang dengan tidak membayar. Sebaliknya, kami bekerja keras dan hampir tidak pernah berhenti sebab kami tidak mau menyusahkan siapa pun di antara kalian.</i>
2005	<i>Jika kami telah memakan makanan orang lain, kami selalu membayarnya. Kami terus bekerja supaya kami tidak menyusutkan kamu. Kami telah bekerja siang dan malam.</i>

Ponieważ w przywołanych kontekstach aktualizuje się znaczenie greckiego wyrazu *άρτος* jako pokarmu, posiłku, tłumacze posługują się ponownie jednostkami leksykalnymi *makanan* (najczęściej rzeczownik ten występuje w przekładach XX-wiecznych) oraz *redjeki/rezeki* (tylko w wydaniach z 1912 i 1968 roku). W trzech edycjach – najstarszej z 1668 roku i kolejnych z lat 1733, 1877 i 1974 – zastosowano słowo *roti* (w dawnej pisowni także *rawtij*, *rawti*). Tłumaczenie z 2002 roku pomija zupełnie fragment mówiący o (nie)jedzeniu chleba. W wersji z 2000 roku z kolei zwraca uwagę nieodnotowany do tej pory rzeczownik *nafkah*, który jest synonimem wyrazu *rezeki* (*dan juga tidak memperoleh **nafkah** secara cuma-cuma dari tangan orang*). Nie występuje on jednak w 12. wersecie cytowanego rozdziału 2. *Listu do Tesaloniczan*. W omawianym wyimku pojawia się konstrukcja *supaya mereka [...] makan dari **hasil jerih payah** mereka sendiri* ‘aby spożywali **owoce** swojej własnej **ciężkiej pracy**’ [podkr. P.W.]. Wspomniany wcześniej rzeczownik *nafkah* wykorzystano w 12. wersecie 2. *Listu do Tesaloniczan* w tłumaczeniach z lat 1985, 1987, 1989 i 2002. Inne przekłady (1974, 2000, 2003, 2005) zawierają w tym miejscu leksem *makanan* (też *makan*), *rezeki/redjeki* (1863, 1879, 1912, 1958, 1968) oraz *roti/rawtij/rawti* (1668, 1733 i 1877).

Tabela 9. Greckie *ἀπτος* w indonezyjskich przekładach 2. *Listu do Tesaloniczan* (3, 12)

Przekład	SURAT 2 TESALONIKA 3, 12
1668	<i>Tetapi pada orang bagini cami souro daen beradjar derri Tuan cami Jesu Christo, agar diorang cardja badiem diem daen bagitou maccan diorang sendiri pounja roti.</i>
1733	<i>Tetapi pada segala 'awrang jang sabagini kamij berpasan dan memberij natsihhet 'awleh karena Tuhan kamij Xisaj 'Elmesehh, sopaja marika 'itu bakardja dengan sunija, lalu makan rawtij dirinja.</i>
1863	<i>Tetapi sama orang jang bagitoe kita pesen dan kasih-inget dari Toehan kita Jesoes Kristoes, biar dia-orang bekerdja dengan diam-diam, dan makan redjekinja sendiri.</i>
1877	<i>Tetapi pada awrang jang sabagitu kami berpasan dan bernatsihetkan marika itu, dengan nama Tuhan JESUS CHRISTOS, jang saharosnja marika itu bakardja dengan tedoh-tedoh dan makan dija awrang punja rawti sendiri.</i>
1879	<i>Maka kapada orang jang demikian kami berpesan dan kami memberi nasihat olih Toehan kita Isa Almasih, hendaklah mareka-itoe bekerdja diam-diam dan makan rezekinja sendiri.</i>
1912	<i>Adapun pesanan kami akan orang yang demikian, dan nasihat kami dalam Tuhan kita 'Isa al-Maseh, yaitu, Hendaklah ia bekerja diam-diam dan makan rezeki sendiri.</i>
1913	<i>Sama itu macham punya orang, kita psan dan nasihatkan dalam Tuhan kita Isa Almaseh, biar-lah dia-orang diam-diam bkerja, dan makan nasi sndiri.</i>
1958	<i>Maka kepada orang semacam itu kami pesan dan memberi nasehat di dalam Tuhan Yesus Kristus, supaya mereka itu bekerja dengan senyap dan makan rezekinya sendiri.</i>
1968	<i>Orang-orang sematjam itu kami perintahkan dan nasehati dalam Tuhan, supaya mereka bekerdja dengan tenang dan makan redjeki perolehan mereka sendiri.</i>
1974	<i>Orang-orang yang demikian kami peringati dan nasihati dalam Tuhan Yesus Kristus, supaya mereka tetap tenang melakukan pekerjaannya dan dengan demikian makan makanannya sendiri.</i>
1985	<i>Atas kuasa Tuhan Yesus Kristus kami perintahkan orang-orang itu dan memberi peringatan, supaya mereka bekerja dengan tentram dan mencari nafkah mereka sendiri.</i>
1987	<i>Demi nama Tuhan Yesus Kristus kami memerintah dan memperingatkan orang seperti itu, bahawa mereka mesti hidup dengan sepatutnya dan mencari nafkah sendiri.</i>
1989	<i>Kepada orang-orang seperti itu kami mohon, bahkan kami perintahkan, dalam nama Tuhan Yesus Kristus, supaya mereka berhenti bersikap demikian dan mulai bekerja mencari nafkah sendiri.</i>
2000	<i>Pesan dan nasihat kami dalam nama Isa Al Masih, Junjungan kita Yang Ilahi, untuk orang-orang yang demikian adalah supaya mereka bekerja dengan tenang dan makan dari hasil jerih payah mereka sendiri.</i>
2002	<i>Dalam nama Kristus Yesus, Tuhan kita, kami memerintahkan, agar orang-orang ini bekerja dengan tenang dan mencari nafkah sendiri.</i>
2003	<i>Atas kuasa Tuhan kita Yesus Kristus, kami perintahkan dan kami ingatkan pada mereka untuk hidup dengan sepatutnya, dan bekerja untuk mendapatkan makanan.</i>
2005	<i>Kami memerintahkan mereka untuk tidak menyusahkan orang lain. Kami memerintahkannya untuk bekerja dan mencari makanannya sendiri. Dalam Tuhan Yesus Kristus kami memohon supaya mereka melakukan itu.</i>

W kontekście analizowanych tutaj wersetów 8. i 12. na szczególną uwagę zasługuje translacja z 1913 roku przygotowana przez Wiliama Girdlestone'a Shellabeara (jego współpracownikami byli Chew Chin Yong oraz Suleiman), sfinansowana przez Brytyjskie Towarzystwo Biblijne. Jest to przekład na język malajski w wariacie używanym przez chińską społeczność. Omawiana edycja

zyskała wśród czytelników ogromną popularność²¹. Spójrzmy na interesujące nas wersety: *dan t'ada kita makan nasi perchuma deri-pada orang punya tangan, ttapi dngan usaha dan pnat kita sudah kerja siang malam, spaya jangan kita bratkan satu orang pun antara kamu* (2 Tes 3, 8); *Sama itu macham punya orang, kita psan dan nasihatkan dalam Tuhan kita Isa Almaseh, biar-lah dia-orang diam-diam bkerja, dan makan nasi sndiri* (2 Tes 3, 12). Spośród wszystkich analizowanych przekładów są to jedyne fragmenty, w których odwołano się do ekwiwalencji dynamicznej²². Odpowiednikiem greckiego słowa *ἀπτοϛ* jest w tym wypadku rzeczownik *nasi* ‘ryż’.

W Indonezji ryż stanowi podstawę wyżywienia. Jest także elementem życia duchowego i społecznego Indonezyjczyków²³. W indonezyjskiej kulturze zajmuje to samo miejsce, co chleb w kulturze polskiej. Świadczy o tym chociażby indonezyjskie powiedzenie *kalau belum makan nasi belum makan*, co można przetłumaczyć jako ‘jeśli jeszcze nie jadłeś ryżu, nic nie jadłeś’. Odzwierciedleniem omawianego stanu rzeczy jest ponadto semantyczno-leksykalna segmentacja rzeczywistości pozajęzykowej. Indonezyjczycy posługują się czterema odrębnymi wyrazami będącymi odpowiednikami polskiego rzeczownika *ryż*: *padi* ‘ryż rosnący na polu’, *gabah* ‘niełuskany ryż po młóceniu’, *beras* ‘obłuskane ziarno ryżu przygotowane do gotowania’, *nasi* ‘ugotowany ryż’. Przeświadczenie o istotnej roli ryżu w życiu Indonezyjczyków ujawnia sekundarne znaczenie wyrazu *nasi* ‘rezerwa’, czyli ‘podstawowe potrzeby życiowe, codzienne wyżywienie, zarobki, dochody’. Nie dziwi zatem semantyka idiomów *mencari nasi* (dosł. szukać ryżu) ‘bekerja’ (‘pracować’) oraz *mencari sesuap nasi* (dosł. szukać kęsa ryżu) ‘bekerja untuk mendapatkan rezeki’ (‘pracować, żeby otrzymać zarobek’).

Zastosowany ekwiwalent odnosi się więc do ryżu gotowego do spożycia. Jest w analizowanych fragmentach synonimem codziennego posiłku. Bogactwo konotacji tego wycinka rzeczywistości w kulturze indonezyjskiej (południowo-wschodnioazjatyckiej) sprawia, że wyraz *nasi* mógłby w zdecydowanej większości kontekstów zastąpić tak chętnie wykorzystywany przez tłumaczy leksem *roti*.

²¹ Zob. D. H. Soesilo, op.cit., s. 58-59.

²² Odpowiedniki dynamiczne (in. funkcjonalne) mają za zadanie przekazać zasadniczą myśl wyrażoną w tekście źródłowym kosztem formalnej strony tekstu. Rozróżnienia na ekwiwalencję formalną i dynamiczną dokonał Eugene Nida, według którego „optymalne tłumaczenie [...] polega na takim przekazaniu treści, żeby «reakcja odbiorcy była podobna do reakcji odbiorców tekstu oryginalnego». Tłumaczenie ma wywołać ten sam efekt, co oryginał. Kładzie się akcent na odbiorcę i oddziaływanie tekstu. To ono musi być ekwiwalentne. A żeby tak było, oryginał powinien być tak przekazany, by oddawał treści, znaczenia i emocje w nim zawarte, bez względu na formę przekazu. Forma ta może różnić się od oryginalnej, ale najważniejsze jest nie przekazanie tej samej formy, ale tego samego oddziaływania oryginalnej formy i treści” (M. Majewski, *Jak przekłady zmieniają sens Biblii... O teorii i praktyce tłumaczenia Biblii*, <https://upjp2.academia.edu/MarcinMajewski>, 2013, s. 40-41, [dostęp: 31.05.2014]).

²³ Zob. J. Forshee, op.cit., s. 129-131.

4. Podsumowanie

Na podstawie przeglądu sposobów przekładania greckiego słowa *ἄρτος* w malajskich/indonezyjskich edycjach *Nowego Testamentu* można zauważyć, że w tłumaczach zwyciężyła tendencja do dosłownego oddawania greckiego leksemu (zabieg ten ma „uzasadnienie teologiczne, nawiązuje bowiem wprost do bogatej symboliki sakralnej greckiego *ἄρτος*”²⁴), o czym świadczy wysoka frekwencja wyrazu *roti* (w starszych wersjach zapisywanego *rawtij* lub *rawti*). Bywa on czasem zastępowany – przede wszystkim w tych kontekstach, w których *cheb* występuje w znaczeniu dosłownym lub jest synonimem pokarmu, posiłku – jednostkami leksykalnymi *makanan* (*makan*) oraz *rezeki* (w niektórych dawniejszych translacjach *ridjycki* lub *redjeki*), czyli słowami o znaczeniu ogólnym. Tak częste sięganie po wyraz *roti* przede wszystkim w najstarszych przekładach może dziwić, zważywszy na to, że – przypomnijmy – chleb nie był wówczas w Indonezji powszechnie znany i dostępny. Struktura semantyczna słowa *roti* nie obejmowała więc zapewne tych fakultatywnych składników, które wskazywałyby na symboliczny wymiar denotatu. Innymi słowy, nie wytworzył się w tamtejszym kręgu kulturowym odpowiedni zespół asocjacji kluczowych dla chrześcijaństwa. Wobec tego zastanawia, dlaczego autorzy translacji w zasadzie nie posłużyli się (dwa wyjątki z 1913 roku potwierdzają regułę) ekwiwalentami dynamicznymi, które wywoływałyby w indonezyjskim czytelniku zbieżny system skojarzeń. Taką funkcję – jak pokazują przykłady z 2. *Listu do Tesaloniczan* z 1913 roku – mógłby być może pełnić leksem *nasi*, którego denotat jest w indonezyjskiej kulturze obudowany bogatym zbiorem konotacji.

Bibliografia

1. Alwi H., Dardjowidjojo S., Lapoliwa H., Moeliono A.M., *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia*, Jakarta 2010.
2. Aritonang J. S., Steenbrink K., *A History of Christianity in Indonesia*, Leiden 2008.
3. Dharma A., *Doa Bapa Kami sebagai Jalan Pemulihan*, Jakarta 2015.
4. Domenig G., *Religion and Architecture in Premodern Indonesia. Studies in Spatial Anthropology*, Leiden 2014.
5. End van den T., *Harta Dalam Bejana: Sejarah Gereja Ringkas*, Jakarta 2001.
6. End van den T., *Ragi Carita I*, Jakarta 2001.
7. Forshee J., *Culture and Customs of Indonesia*, Westport–London 2006.
8. Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, przeł. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990.
9. *Laporan Tahunan Kehidupan Keagamaan di Indonesia*, red. Nur Kholis Setiawan, Jakarta 2013.
10. Laskowska N., *Indonezja*, Warszawa 2012.
11. Latuihamallo P. D., *Persebaran Firman Di Sepanjang Zaman*, Jakarta 1994.

²⁴ T. Lisowski, op.cit., s. 407.

12. Lisowski T., *Przekład biblijny a kontekst kulturowy. Greckie ἄρτος w Modlitwie Pańskiej po koreańsku*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś III*, red. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Poznań 2007, s. 401–407.
13. Lurker M., *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. K. Romaniuk, Poznań 1989.
14. McGavran G. W., *Alkitab di Seluruh Dunia: 48 Kisah Nyata*, Bandung 1989.
15. Müller-Krüger T., *Sejarah Gereja di Indonesia*, Djakarta 1966.
16. Popowski R., *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa 1995.
17. Ricklefs M. C., *A history of modern Indonesia since c. 1200*, 4th ed., New York 2008.
18. Robson S., *Welcome to Indonesian. A Beginner's Survey of the Language*, Singapur 2004.
19. Sneddon J.N., *The Indonesian Language. Its History and Role in Modern Society*, Sydney 2003.
20. Soesilo D. H., *Mengenal Alkitab Anda*, Jakarta 2001.
21. Tomatala Y., *Alkitab dan Komunikasi*, Jakarta 2001.

Źródła internetowe:

1. Majewski M., *Jak przekłady zmieniają sens Biblii... O teorii i praktyce tłumaczenia Biblii*, <https://upjp2.academia.edu/MarcinMajewski>, 2013.
2. www.alkitab.sabda.org.
3. www.biblia.deon.pl.
4. www.sejarah.sabda.org.
5. www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata.

On *New Testament* translations into Indonesian (the case of the Greek lexeme ἄρτος)

Abstract

The article discusses Indonesian translations of the *New Testament*. Focus has been placed on methods of translating the Greek word ἄρτος ‘bread’. Long unknown on the Indonesian islands, bread was first brought there by the European colonizers. A study of the renditions of the Greek word ἄρτος in Indonesian (Malaysian) editions of the *New Testament* showed that translators tended to express the Greek lexeme literarily, as demonstrated by the frequent use of the noun *roti* ‘bread’ (also spelled *rawtij* or *rawti* in older versions). Wherever the lexeme ἄρτος appears in its literal sense or as a synonym of food or meal, it is replaced with units having more general meanings such as *makanan* (*makan*) ‘food, nutriment, nourishment, provisions and *rezeki* (formerly also occasionally translated as *ridjycki* or *redjeki*) which stands for ‘basic necessities of life, daily sustenance’. Only on rare occasions does one come across the equivalent *nafkah* used in a sense that is synonymous with *rezeki*. Only in two places in the *Second Thessalonians* (in a 1913 translation) has the lexeme ἄρτος been replaced with the noun *nasi* or ‘rice’. The device fits within the realm of dynamic equivalence.

Keywords: *The New Testament*, Indonesian language, the lexeme ἄρτος, equivalence